

نقش تاریخ شفاهی در آموزش تاریخ

مهدی بخشی

mahdibakhshi8@gmail.com

دبیر آموزش و پرورش شهرستان قاین

اشاره

تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی وقایع، رویدادها و حوادث تاریخی براساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان می‌پردازد. (دانشنامه آزاد، ویکی‌پدیا) محتوای این تاریخ، حتی در صورت مکتوب شدن، صیغه‌ای گفتاری دارد زیرا در فرایند گفت‌وگو شکل می‌گیرد. فرایندی که طی آن دو عامل «مصاحبه‌کننده» و «راوی» ارتباطی رودررو دارند. مصاحبه‌کننده، به‌عنوان یک شنونده‌ی فعال، باید نقشی را ایفا کند تا مصاحبه‌شونده (راوی) بتواند در فضایی آرام و بی‌دغدغه به شرح و بسط دیدگاه‌ها و دیده‌ها و شنیده‌های خود بپردازد. به‌کارگیری شیوه‌های اصولی و استاندارد مصاحبه تاریخ شفاهی به آشکار شدن زوایای پنهان تاریخ و بازسازی دوباره آن منجر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: تاریخ، تاریخ شفاهی، ایران، دوره معاصر

تاریخ شفاهی چیست؟

گفته شده که تاریخ شفاهی جدیدترین و در عین حال کهن‌ترین شیوه تاریخ‌نگاری است. کهن‌ترین است زیرا انسان‌ها تاریخ خود را از طریق نقل و روایت اشعار و افسانه‌ها به نسل‌های بعدی انتقال داده‌اند. این شیوه در ایران و اسلام نیز سابقه‌ای غنی دارد. اما جدید است زیرا پس از جنگ جهانی دوم بود که با اختراع ضبط صوت تاریخ شفاهی به‌عنوان یک منبع تاریخی با ارزش پذیرفته شد. به عبارت دیگر، تاریخ شفاهی به شیوه‌ی امروز برای اولین بار در سال ۱۹۴۸م در آمریکا، در دانشگاه کلمبیا، پایه‌گذاری شد، با تشکیل انجمن تاریخ شفاهی در سال ۱۹۶۶ م و سپس تأسیس بخش تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد

بازسازی و بازنمایی آن موضوع است. این کار از طریق مصاحبه صوتی یا تصویری صورت می‌گیرد و سپس نمایه‌سازی و مستندسازی شده و قابل استفاده می‌شود. تاریخ شفاهی می‌تواند راهی باشد برای اظهارنظر مردمی که خود در خلق اسناد گذشته‌شان مشارکت نداشته‌اند، و در واقع فرصتی است برای دموکراتیک کردن نگارش تاریخ.

حجم وسیعی از اطلاعات تاریخی هرگز به نسل‌های بعدی منتقل نمی‌شود و همواره و در هر زمان انبوهی از اطلاعات با ارزش در سینه‌های افراد مطلع مدفون می‌گردد. از ویژگی‌های تاریخ شفاهی ارتباط با مردم عادی، گروه‌ها، حوادث، روش‌های زندگی و مهاجرت‌هایی است که به دلیل بی‌سوادگی، ممانعت دولت‌ها، سهل‌انگاری‌ها و یا فشارهای اقتصادی،

در سال ۱۹۶۷م تاریخ شفاهی وسعت بیشتری یافت و به‌عنوان محثی جدی در محافل پژوهشی و تاریخی جهان شناخته شد و مورد قبول واقع گردید. در ایران نیز با وقوع انقلاب اسلامی و ایجاد ضرورت بررسی ریشه‌های انقلاب و پیامدهای آن شامل وقایع سیاسی چند دهه پیش از آن، اهمیت تاریخ شفاهی دو چندان گشت و به سرعت منجر به تأسیس مراکزی چون بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، گروه‌های تاریخ شفاهی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و ... گردید.

اساس شکل‌گیری تاریخ شفاهی گفت‌وگوی فعال، آگاهانه و هدفمند میان مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده، به مثابه فردی مطلع از موضوع تاریخی، برای

اجتماعی و سیاسی درباره آن‌ها نوشته‌ای به‌جا نمانده است. از آنجا که امروز فرصت کمتری برای فکر کردن و نوشتن درباره آنچه فرد در طول زندگی حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای خود به‌دست آورده وجود دارد نقش تاریخ شفاهی بارزتر شده است. نکته‌ای که باید مورد توجه قرار گیرد این است که تاریخ شفاهی جایگزینی برای اسناد کتبی نیست بلکه مکملی برای آن‌ها محسوب می‌شود؛ خصوصاً زمانی که اطلاعاتی در زمینه مورد نظر در دسترس نباشد تاریخ شفاهی

شیوه «میدانی» و «کتابخانه‌ای» صورت می‌گیرد. بدین منظور باید به سه اصل مهم توجه کرد:

۱. تعیین جهت در تحقیق میدانی؛ محقق باید از ابتدای امر، بر پایه فرضیات خود، به جمع‌آوری شواهد بپردازد. بدین منظور در هنگام کسب اطلاعات از راوی نباید نقش بی‌طرفانه و منفعلانه داشته باشد، بلکه با طرح سؤالات درست و هدایت شده و التزام به مسیری روشن و آگاهانه، باید از گشت و گذار بی‌هدف در خاطرات پرهیز کند و از این طریق، راوی

گرایش‌های وی را برای محقق آشکار می‌سازد، از این طریق ممکن می‌شود.

۳. قیاس و تطابق منابع؛ قیاس،

بنیاد و اساس هر نقدی است، اما به‌صورت خودبه‌خود قابل فهم نیست، بلکه درک صحیح از تفاوت‌ها و تشابه‌ها در تطابق منابع سبب دقیق شدن تحلیل می‌گردد. به‌علاوه، روایتی معتبر تلقی می‌شود که شباهت‌ها و نزدیکی بیشتری با دیگر روایات و منابع داشته باشد.

مهم‌ترین و اساسی‌ترین ضعف تاریخ

می‌تواند از طریق ضبط خاطرات صوتی و تصویری و ساماندهی و به‌خصوص مستندسازی اطلاعات تا حدودی این خلأ را پر نماید. (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵: ۲۱)

با این تفصیل، تاریخ شفاهی را می‌توان یکی از منابع تحقیقی به‌شمار آورد که مورخان به کمک آن می‌توانند از محدوده تاریخ سیاسی، حقوقی و دیپلماسی به تاریخ‌نگاری اجتماعی وارد شده، قشری از جامعه را که تاکنون در تجربه تاریخی نادیده گرفته می‌شدند، به سخن آورند. این منبع با ارائه اطلاعات زنده و پویا، تحقیق را از چارچوب خشک نظری خارج کرده و به روح زمان واقعه نزدیک می‌گرداند. تحقیق در تاریخ شفاهی به دو

را در کش‌وقوس‌های خاطرات آزمایش کند تا به کمک فهم حالات روحی او، به صحت‌وسقم روایت پی ببرد.

۲. تعیین حدود و شرایط منبع؛

کسب شناختی دقیق از موقعیت تاریخی، فرهنگی و اجتماعی که حادثه یا شرح حادثه به آن مشروط است ضروری است. این شناخت امکان برخورد نقادانه با اطلاعات راوی را فراهم می‌سازد. به عبارت دیگر، به کمک این روش صحت‌وسقم اطلاعات قابل ارزیابی است. برای مثال، میزان نزدیکی یا دوری روایت به روح عصر یا زمانه‌ای که واقعه در آن حادث شده است یا شناخت تعلقات طبقاتی، سیاسی و فرهنگی راوی، که

شفاهی را می‌توان نبود استانداردهای عمومی برای تبدیل آن به سند تاریخی به‌حساب آورد؛ به گونه‌ای که سلاقی و نظریات شخصی محقق در این امر، روش تحقیق تاریخ شفاهی را دچار تنوع کرده است. (منصوری، ۱۳۸۴: ۱۵).

پیشینه تاریخ شفاهی در ایران

هرچند در کشور ما به علت غنای فرهنگی و پیشینه تاریخی آن، منابع شفاهی از اهمیت زیادی برخوردار بوده و نقل شفاهی یکی از روش‌های اصلی حفظ اخبار و انتقال مفاهیم اجتماعی بوده است، اما چون واژه تاریخ شفاهی

می توان گفت سابقه شکل گیری تاریخ شفاهی در ایران به دو دهه قبل برمی گردد که همزمان با شروع جنگ، فعالیت‌هایی جهت ثبت صدای فرماندهان و رزمندگان به صورت پراکنده انجام گرفت که حاصل آن هزاران ساعت مصاحبه است که اکنون در آرشیوهای جنگ سپاه و ارتش نگهداری می گردد

مفهومی تازه در تاریخ معاصر است در فرهنگ ما غریب و ناآشنا به نظر می‌رسد. خوشبختانه در سال‌های اخیر توجه به این مفهوم و استفاده از آن در تاریخ‌نگاری افزایش یافته و کتب زیادی هم در این زمینه به چاپ رسیده است.

می توان گفت سابقه شکل گیری تاریخ شفاهی در ایران به دو دهه قبل برمی گردد که همزمان با شروع جنگ، فعالیت‌هایی جهت ثبت صدای فرماندهان و رزمندگان به صورت پراکنده انجام گرفت که حاصل آن هزاران ساعت مصاحبه است که اکنون در آرشیوهای جنگ سپاه و ارتش نگهداری می گردد. در این زمینه مؤسسه‌هایی مانند «مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های تاریخ معاصر» و «مرکز اسناد انقلاب اسلامی» فعالیت خود را از اواخر دهه ۶۰ و اداره آرشیو تاریخ شفاهی کتابخانه و سازمان ملی اسناد ایران دفتر ادبیات اسلامی از اوایل دهه ۷۰ شروع کردند و هر کدام در زمینه‌های خاص خود به تاریخ شفاهی پرداختند.

آسیب‌شناسی تاریخ‌نگاری تاریخ شفاهی در ایران

تاریخ شفاهی به مفهوم نوین با اختراع ضبط صوت و استفاده از آن توسط آلن نوینز در دهه ۴۰ قرن بیستم گسترش فراوانی یافت به طوری که موجب شد در دهه ۷۰ همان قرن یک جنبش تاریخ شفاهی در جهان به وجود آید.

در ایران نیز با پیروزی انقلاب اسلامی توجه ویژه‌ای به تاریخ شفاهی مبذول گردید. اما مسائلی در این زمینه در ایران وجود دارد که باید برطرف شود که از جمله می توان به نبود اصول علمی مشترک در میان دست‌اندرکاران این شیوه از تاریخ‌نگاری، عدم توجه دقیق به ماهیت تاریخ شفاهی، به طوری که بعضاً آن را با خاطره و خاطره‌نگاری یکسان می‌انگارند؛ عدم توجه دانشگاه‌ها به آشنا ساختن دانشجویان تاریخ به این شیوه به صورت علمی و آکادمیک و نیز یک‌سویه نگری در این زمینه اشاره کرد. اگر چه رسیدن

به این هدف سخت به نظر می‌رسد ولی با سعی و تلاش امکان پذیر است. (دمیرچی، ۱۳۸۸: ۳۸۱)

موانع موجود در تاریخ شفاهی

حال باید پرسید: با توجه به مؤلفه‌های گوناگون در موضوع تاریخ شفاهی در جامعه و سطح مورد شمول آن در ایران، چه موانعی بر سر راه گسترش آن وجود دارد؟ در پاسخ می توان چند عامل را مطرح نمود:

۱. نوبت بودن تاریخ شفاهی؛
۲. عدم ارتباط مراکز آموزشی با تاریخ شفاهی؛
۳. نبودن متولی برای تاریخ شفاهی؛
۴. ناشناخته ماندن تاریخ شفاهی در جامعه.

اهمیت تاریخ شفاهی در مدارس

یکی از بهترین راه‌های تقویت ذائقه دانش‌آموزان نسبت به تاریخ، تاریخ شفاهی است. تاریخ شفاهی، تاریخی نزدیک و قابل لمس برای دانش‌آموزان است. تاریخ شفاهی علائق و انتظارات دانش‌آموزان را به تصویر می‌کشد. (احمدی اختیار، ۱۳۹۴)

عناصر و حوزه‌های تاریخ شفاهی

مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده (که از طریق ابزاری همچون ضبط صوت و ... صورت می‌گیرد) مهم‌ترین عناصر و تاریخ انقلاب و تاریخ دفاع مقدس در حوزه‌های تاریخ شفاهی در ایران هستند.

مهم‌ترین مراکز تاریخ شفاهی ایران

۱. مراکز اسناد انقلاب اسلامی؛
۲. دفتر ادبیات انقلاب اسلامی؛
۳. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های تاریخ معاصر؛
۴. اداره آرشیو تاریخ شفاهی کتابخانه سازمان ملی اسناد ایران (نخبگان در

شنیداری سازمان، به منظور حفاظت بهینه از آثار تولیدشده و تضمین ماندگاری بیشتر آن‌ها، اقدام به تبدیل منابع صوتی و تصویری به نسخه‌های دیجیتال نموده است. انجام امور مربوط به حفظ و نگهداری منابع تولیدشده، فهرست‌نویسی و استخراج اطلاعات مرجع، از دیگر فعالیت‌های این اداره است.

از جمله برنامه‌های خاص این اداره، می‌توان به برگزاری نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران در اسفند ۱۳۸۵ و چاپ کتاب «مجموعه مقالات نخستین همایش تاریخ شفاهی»، برگزاری جشنواره ملی خاطره‌ها در بهمن ۱۳۸۶، برگزاری نمایشگاه آثار دکتر غلامحسین بیگدلی در اردیبهشت ۱۳۸۷، برگزاری نمایشگاه زندگی و آثار دکتر ناصر گیتی در اردیبهشت ۱۳۸۸، چاپ و انتشار متن مصاحبه‌های مرحوم دکتر غلامحسین بیگدلی با عنوان «از کاخ‌های شاه تا زندان‌های سیبری» و رونمایی کتاب مذکور در بهمن ۱۳۸۸، برگزاری نمایشگاه زندگی نصرت‌الله خازنی در اردیبهشت ۱۳۸۹ و بالاخره برگزاری نمایشگاه اسناد خسارت‌های جنگ جهانی دوم، در شهریور ۱۳۸۹، اشاره کرد.

منابع

۱. احمدی اختیار، مهدی؛ تاریخ شفاهی، گروه تاریخ زرین‌شهر، تارنمای تخصصی [دسترسی ۱۵ فروردین ۱۳۹۴] <http://zartarikh.blogfa.com>
۲. حسن‌آبادی، ابوالفضل؛ تاریخ شفاهی در ایران، ویراستار، زهرا کفاش، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۸۵.
۳. دانشنامه، آزاد، ویکی‌پدیا؛ تاریخ شفاهی. [دسترسی ۲۰ اسفند ۱۳۹۳] <http://fa.wikipedia.org>
۴. رجعی، محمدحسن؛ سوبه‌های تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، تهران: خانه کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۸.
۵. رستگاری، سیدمحمد؛ نقش مصاحبه‌کننده در گردآوری اطلاعات تاریخ شفاهی، (چکیده مقالات نخستین همایش تاریخ شفاهی ایران)، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۵.
۶. سازمان اسناد کتابخانه ملی جمهوری اسلامی. [دسترسی ۲۰ اسفند ۱۳۹۳] <http://old.nlai.ir/Default.aspx?tabid=394>
۷. فتوحی رود معجنی، محمود؛ آیین نگارش مقاله پژوهشی، ویراست سوم، تهران: سخن، چاپ چهارم، ۱۳۹۳.
۸. منصور، پروین؛ تاریخ شفاهی، کانون نشر حقایق اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۴.

- International oral History Association (<http://www.ioha.fgv.br>)
- Oral History Society (UK) (<http://www.oralhistory.org.uk>)
- Oral history association: <http://omega.dickinson.edu/>
- oral history society: www.ohs.uk
- <http://www.baylor.edu/OralHistory/>
- National Archives of Singapore Oral History Center
- (www.nas.gov.sg)

تاریخ شفاهی در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

اداره آرشیو شفاهی (در حال حاضر گروه اطلاع‌رسانی منابع دیداری - شنیداری) سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در سال ۱۳۷۱، در مدیریت خدمات آرشیوی تأسیس شد. مهم‌ترین فعالیت‌های این اداره عبارت است از شناسایی شخصیت‌های مهم علمی، فرهنگی، سیاسی، هنری و ایجاد ارتباط با آن‌ها؛ مطالعه و تحقیق پیرامون موضوع مصاحبه و تهیه طرح مصاحبه با شخصیت‌های مذکور؛ انجام مصاحبه با شخصیت‌های منتخب در زمینه‌های مورد نظر؛ حفظ، نگهداری و آماده‌سازی مصاحبه از طریق پیاده‌سازی متن و تهیه نسخ جانبی و انجام مراحل مقابله، تصحیح، ویرایش و ...؛ ارائه خدمات به پژوهشگران با رعایت شرایط تعیین‌شده از سوی مصاحبه‌شونده و سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛ جذب اسناد و مدارک شخصی مصاحبه‌شوندگان که در صورت تمایل آن‌ها، به‌عنوان ضمیمه مصاحبه در آرشیو نگهداری می‌شود، که از این دست می‌توان به مجموعه‌های هدایی دکتر **امیر شاپور زندنی، جمشید لایق، دکتر ناصر گیتی و نصرت‌الله خازنی** اشاره نمود.

گروه اطلاع‌رسانی منابع دیداری -

زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی)؛

۵. آرشیو تاریخ شفاهی مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی؛
۶. انجمن تاریخ شفاهی ایران؛
۷. خانه سوره؛
۸. مراکز تاریخ شفاهی در سپاه، ارتش و بنیاد شهید.

سایت‌های داخلی تاریخ شفاهی

۱. آستان قدس رضوی: www.aqlibrary.ir
۲. سازمان تبلیغات اسلامی - حوزه هنری: www.oral-history.ir
۳. مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر: www.iichs.org
۴. مرکز اسناد انقلاب اسلامی: www.irdc.ir
۵. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره): www.imam-khomeini.isf
۶. موزه پزشکی

مهم‌ترین مراکز تاریخ شفاهی در دنیا

- دانشگاه کلمبیا (۱۹۴۸)
- دانشگاه کالیفرنیا (۱۹۵۴)
- دانشگاه اوکلاهاما (۱۹۵۹)
- دانشگاه هاروارد (۱۹۶۷)
- دانشگاه کنکتیکت (۱۹۶۸)
- انستیتو بایلور (۱۹۷۰)

سایت‌های خارجی تاریخ شفاهی:

- Association (<http://www.ncf>).
- H-Oralhist is a network for scholars and professionals active in studies related to oral history (<http://www.h-net.msu.edu/~oralhist>)